

Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler

Mevlüt Alper KAYA

Proje Asistanı, KTO Karatay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi alper.kaya@karatay.edu.tr (Sorumlu Yazar /
Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 05.03.2021 Kabul: 30.05.2022 Yayın: 02.06.2022</p> <p>Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau.</p>	<p>Egemenlik kavramı, ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar devlete ilişkin en önemli konularından biri olarak siyaset biliminde ve kamu hukukunda merkezi bir yer işgal etmiştir. Devletin kurucu unsurlarından biri olan egemenlik, modern devlet ile birlikte Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Önce mutlak monarşiler biçiminde fiilen beliren egemenliğin bir kavram haline dönüşmesinde Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Rousseau gibi önemli siyaset düşünürlerinin etkisi büyüktür. Egemenlik ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar aynı kalmamış, tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler kavramın dönüşmesine neden olmuştur. Başlangıçta kaynağının Tanrı’da olduğu düşünülen egemenlik, aşkın bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Zaman içinde tanrısal bağlarından kopmuştur. Önce laik bir nitelik kazanan kavram ardından demokratik bir kimliğe bürünmüştür. Çalışmada egemenlik kavramının farklı boyutları ve tarihi süreç içerisinde değişen anlamı, siyasi düşünürlerin görüşleri etrafında incelenmiştir. Kavramın aşkın ve metafizik niteliğinin halen devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.</p>

The Concept of Sovereignty and Political Thinkers

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 05.03.2021 Accepted: 30.05.2022 Published: 02.06.2022</p> <p>Keywords: Sovereignty, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau.</p>	<p>The concept of sovereignty has taken a central place in political science and public law as one of the most important issues regarding the state since its emergence. The notion of Sovereignty, which is one of the constituent elements of the state, has emerged in Europe with the burgeoning of modern state. Important political thinkers such as Machiavelli, Bodin, Hobbes and Rousseau had a big influence in transforming sovereignty, which first appeared effectively in the form of absolute monarchies, into a concept. The notion of sovereignty has not remained in the same vein since its emergence, the developments in the historical process have lead to the concept to transform into new aspect. Sovereignty, originally thought to have its source in God, was evaluated as a transcendent concept. Over time, it has been severed from its divine bonds. First, the concept gained a secular quality and then took on a democratic identity. In the study, the different dimensions of the concept of sovereignty and its changing meaning in the historical process were examined in the context of the opinions of political thinkers. It was concluded that the concept still has a transcendent and metaphysical character.</p>

Atıf/Citation: Kaya, M. A. (2022). Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), s.213-235.

Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. // This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Tarihsel süreç, insanların üstün bir otorite tarafından yönetilmeden düzen içinde yaşayabilmelerinin mümkün olmadığını göstermiştir. Belirli bir toprak parçası ve belirli bir insan topluluğu üzerinde teşkilatlanmış bir örgüt olan devlet, insanların yönetilmesi meselesi ile ilgilenmektedir. İnsanların güven içerisinde bir arada yaşamalarını sağlamak için yönetim sürecini yürüten devlet, üstün bir otorite olarak kurallar koyma, kurallara uymayı sağlama, emir verme, cezalandırma gibi yetkilerle mücehhezdir. Devlet bu yetkileri kullanarak insanların uymak zorunda oldukları işlemler tesis eder. Bu noktada uyulması zorunlu olan tasarruflarda bulunma imkânını devlete veren bir kavram olarak “egemenlik” ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle devletin hükmetme yetkisini meşrulaştıran başlıca araç olan egemenlik “bir devletteki üstün emretme gücü”dür¹.

Egemenlik kavramı 16. yüzyılda modern devlet ile birlikte ortaya çıkmıştır². Bu tarihten önce kavramın aslî unsurları geleneksel siyaset düşüncesinin içinde parçalı şekilde yer alsa da bugün anladığımız şekilde egemenliğin ortaya çıkması oldukça yenidir. Aslında yöneten-yönetilen ayrışmasının olduğu tüm toplumlarda üstün bir emretme gücü mevcuttur. Tarih boyunca neredeyse tüm siyasal örgütlenmelerde emretme gücünü haiz üstün bir otorite var olmuştur. Ancak bu üstün güç onu kullanan yöneticiden ayrı olarak düşünülmemiş, yöneticiye özgülenmiştir. Ayrıca ancak modern devletin ortaya çıkması ile devlet iktidarının kaynağı ve kullanımı insanda birleştirilebilmiştir. Bu aşamadan önce devlet iktidarının kaynağı ve kullanımı birbirinden ayrı düşünülmiştir.

Egemenlik kavramı ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar pek çok değişikliğe uğramıştır. Avrupa’da feodal düzenin sona erip mutlak monarşilerin ortaya çıkması ile önce krallara ait olan bu üstün güç, daha sonra burjuvazinin etkisiyle krallardan alınarak toplumun tamamına geçmiştir. Böylece egemenlik anlayışı “demokratik” bir nitelik kazanmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucu bu üstün gücün sınırsız olarak değil de belirli sınırlar içerisinde kullanılmasına yönelik yaklaşımlar mutlak egemenliği “sınırlı egemenlik” anlayışına dönüştürmüştür. Son olarak küreselleşme, çok katmanlı siyasal yapılar ve karmaşık iktidar ilişkilerinin ortaya çıkması ve uluslararası hukukta yaşanan gelişmeler egemenlik kavramını aşındırmaya ve dönüştürmeye devam etmektedir³.

Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau ve Sieyes gibi siyaset düşünürlerinin yaşadıkları çağın iktidar ilişkilerini çözümlenmeye ve anlamlandırılmaya dahası iktidar sahiplerinin iktidarına haklı bir gerekçe bulmaya çalışırken ulaştıkları egemenlik kavramı ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar siyasî düşüncenin en önemli konularından biri olarak devlet kuramında merkezî bir yer işgal etmiştir. Bir yandan üstün bir emretme gücü olmadan toplumsal yaşamın dirlik ve düzen içinde devam edemeyeceği söylene de öte yandan egemenliğin gerçekten var olup olmadığı

¹ Hakyemez, Yusuf Şevki. *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 14.

² Koçak, Mustafa. *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)*, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 66; Sunay, Reyhan. *Tartışılan Egemenlik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 23; Akkuş, Selahattin. *Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995, s. 6.

³ Hakyemez, s. 14-15; Sunay, s. 16.

dahi tartışılmaktadır⁴. Bu önemi sebebiyle modern devleti, hukuku, siyaseti ve siyasi iktidarı anlamak için egemenliğin ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını ve gelişim sürecini bilmek gerekmektedir. Ancak egemenliği konu alan pek çok çalışma kavramın anlaşılmasının ne denli zor olduğuna işaret etmektedir⁵. Bu zorluk aslında egemenliğin bir soyutlamadan ibaret olmasından kaynaklanmaktadır. Ülke ve insan unsuru ile birlikte devletin üç kurucu unsurundan biri olan egemenlik, diğer iki unsurun aksine somut bir gerçekliğe karşılık gelmez. Egemenlik aslında bir ilkeden, bir inançtan ibarettir⁶. Konunun anlaşılmasını zorlaştıran diğer etkenler de kavramın boyutunun genişliği ve benzer kavramlarla karıştırılmasıdır. Egemenlik, “iç” ve “dış” olarak iki boyutu olan bir kavramdır⁷.

Bu çalışmanın amacı anlaşılmasındaki güçlükleri dikkate alarak kavramı değişik boyutlarıyla ele almaktır. Çalışma, egemenlik kavramını benzer kavramlarla birlikte ele aldıktan sonra modern egemenlik öncesi anlayışı ve kavramın gelişmesine katkı sağlayan düşünürlerle birlikte modern egemenlik anlayışının gelişimini incelemektedir.

I. Egemenlik Kavramı

A. Egemenlik Kavramı ve Benzer Kavramlar

Dilimizde “egemenlik” ifadesi ile karşılık bulan kavramın aslı Fransızca “souverainete” kelimesidir. İngilizcede ise “sovereignty” olarak ifade edilen kavram Latince “superanus” (en yüksek) kelimesinden türetilmiştir⁸. Kavramın dilimizdeki diğer karşılığı ise Arapça kökenli “hâkimiyet” sözcüğüdür⁹. Zaten İslam hukukunda da egemenlik kavramı “el-hâkimiyeye” ve “es-siyade” olarak kullanılmaktadır¹⁰.

Kavram feodal düzenin yıkılıp yerine merkezî devletlerin kurulduğu dönemde ortaya çıkmıştır¹¹. Elbette kavramın belli bir yerde bir anda ortaya çıktığı söylenemez. Egemenlik fikrinin gelişip bir kavram haline gelmesi yüzlerce yıl süren siyasî gelişmelerin eseridir. Egemenlik modern siyaset düşüncesinin ürünü olduğu için Eski Yunan’da bu kavrama rastlanmaz. Roma’da kullanılan “imperium” (hükümdarlık) kelimesi ise egemenlik kavramını tam olarak karşılamaz.

⁴ Bu konudaki görüş için bkz. Duguit, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Sühep Derbil, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1954, s. 54-61.

⁵ Örneğin bkz. Brown Wendy, Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik, Çev. Emine Ayhan, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 58; Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yayınları, 52. Baskı, s. 63-64; Lütem, İlhan Raşit, *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947, s. 4-5; Koçak, s. 66; Hakyemez, s. 55.

⁶ Beriş, H. Enrah, *Egemenlik Modern Devletin İnşası*, 3. Baskı, Kadim Yayınları, Ankara, 2021, s. 5.

⁷ Küçük, Adnan. “Egemenlik (Hakimiyet) Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 0, S. 6, 2015, s. 317-318; Sunay, s. 44; Hakyemez, s. 15, 78; Beriş, s. 24; Arslaner, M. Nazan / Eryücel, Ertuğrul. “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1, 2013, s. 26; Aybudak, Utku, “Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 54. 2017, s. 233; Özdemir, Gürbüz. “Batı’da ve Türklerde Egemenlik Kavramı” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2015, s. 124.

⁸ Lütem, s. 4; Hakyemez, s. 52; Koçak, s. 66.

⁹ Hakyemez, s. 51; Koçak, s. 51.

¹⁰ Türcan, Talip. *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 77.

¹¹ Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 23. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2019, s. 139; Lütem, s. 4; Hakyemez, s. 52; Sunay, s. 24. Koçak, s. 56; Akkuş, s. 9.

Zira “imperium”, tanrısal kökenli kral iktidarını ifade etmek için kullanılmıştır¹². Orta Çağ’da “summa potestas” veya “plenitudo potestas” devletin üstün gücünü kastetmek için kullanılmıştır. Ancak bu kavramların da tam olarak egemenliği ifade ettiği söylenemez¹³. Bu kavramlar her ne kadar en üst otoriteyi ifade etmekteyse de tanrısal bir kaynaktan bağımsız olarak düşünülmemiştir. Aşağıda değinileceği üzere laik bir kavram olan modern egemenliğin kaynağı Tanrı’ya dayanmaz. O kendi meşruiyetini kendi sağlar. En azından bu iddiadadır.

Egemenlik ortaya çıktığı tarihten bugüne değişmeden gelen bir kavram değildir. Avrupa tarihi boyunca yaşanan gelişmelere paralel olarak egemenlik kavramının içeriği de değişmiştir. En başta “klasik”, “mutlak”, “sınırsız” gibi nitelendirmelerle kullanılan kavram; günümüzde “sınırlı” şekilde nitelenmektedir. Ayrıca 1789 Fransız Devrimi sonrasında kavramın, “halk egemenliği” ya da “ulus egemenliği” şeklinde farklı kullanımları doğmuştur¹⁴. Ayrıca ulus egemenliği yerine “millî egemenlik” kavramı da kullanılmaktadır¹⁵.

Soyut bir kavram olması nedeniyle egemenlik bazı başka kavramlarla karıştırılmaya müsaittir. Bunun yanında kimi yazarlar egemenlik yerine başka kavramların kullanılması gerektiğini söylemektedir. Kapani’ye göre günümüzde sınırlı bir kimliğe bürünen egemenliği “hukukî bakımdan en üstün iktidar” olarak anlarsak egemenlik yerine “kurucu iktidar” kavramı kullanılabilir. Zira aslî kurucu iktidar devletin temel hukuk düzenini oluştururken iradesini sınırlayan herhangi bir pozitif hukuk kuralı ile bağlı değildir. Aslî kurucu iktidar teorik olarak, hukukî açıdan tamamen bağımsız ve sınırsızdır. Dolayısıyla devlet kudreti veya siyasal iktidarı nitelendirmek için egemenlik kavramı yerine kurucu iktidar kavramını kullanmak daha doğrudur. Zira egemenliğe atfedilen “sınırsızlık” ve “üstünlük” ancak kurucu iktidarda mevcuttur. Ama yazar bu akıl yürütmenin soyut hukuk mantığı yönünden geçerli olabileceğini, sosyal ve politik gerçekler yönünden geçerli olamayacağını söyler. Çünkü kurucu iktidarların normatif yönden hiçbir kuralla bağlı olmayışı, fiilen de hiçbir sınırlamayla bağlı olmadığını göstermez. Bütün iktidarlar gibi kurucu iktidarlar da buldukları sosyal çevrenin isteklerinin, beklentilerinin ve eğilimlerinin etkisine açıktır. Çoğu zaman kurucu iktidarların iradesi toplumdaki sosyal güçler dengesini yansıtır. Bu nedenle kurucu iktidarların hukukî olarak en üstün ve sınırsız güç olduğu söylene de fiilen bu mümkün değildir¹⁶. Hakyemez ise kurucu iktidar ile egemenliğin aynı anlama gelmeyeceği gibi egemenlik yerine kurucu iktidar kavramının kullanılmasının da doğru olmadığını düşünür. Zira kurucu iktidar egemenin yetkilerini kullansa da egemenlik gibi süreklilik arz etmez. Hem aslî hem de talî kurucu iktidar sınırlı bir süreyle bu yetkileri kullanabilir. Oysa egemenlik süreklidir. Sürekli olmayan bir üstün güç egemen olarak nitelenemez¹⁷. Gerçekten aslî kurucu iktidar “hukuk boşluğu”nda ortaya çıktığı için onu sınırlayan bir hukuk kuralı yoktur. Asli kurucu iktidar sınırsızdır yetkisi bizzat kendi gücünden kaynaklanır ancak egemenlik sadece “hukuk boşluğu”nda geçerli olan bir olgu değildir. O hukuku yaratan devletin bir niteliğidir. Bu bağlamda Alman hukukuna göre egemenlik, “yetki yetkisi” kavramıyla açıklanmaktadır. Buna göre egemenlik var olan bütün yetkilerin kendisinden kaynaklandığı bir yetkidir. Yetki yetkisine sahip

¹² Aybudak, s. 229.

¹³ Hakyemez, s. 52.

¹⁴ Hakyemez, s. 53; Beriş, s. 93.

¹⁵ Kavramın bu şekildeki kullanımını için bkz. Küçük, s. 322; Teziç, s. 110.

¹⁶ Kapani, s. 72-76.

¹⁷ Hakyemez, s. 54.

olan ise devletin herhangi bir organı değil kendisidir¹⁸. Buradan da geçici bir süre için devletin bir organı olarak görev yapan aslı kurucu iktidarın sınırsız ve yetkileri kendinden kaynaklanan bir erk olmasına rağmen egemenlik kavramını tam olarak karşılayamadığı sonucuna ulaşabiliriz. Zira egemenlik ancak devletin (tüzel kişiliğin) kendisine ait bir niteliktir. Onu kullananlara değil.

Duguit'e göre; kamusal güç, siyasi otorite ve devlet gücü ile egemenlik arasında bir fark yoktur.¹⁹ Zabunoğlu'na göre devletin üstün gücünü ifade etmek için "amme iktidarı", "amme kudreti", "emretme kudreti", "egemenlik", "hâkimiyet" gibi pek çok kavram vardır. Ancak egemenlik ve hâkimiyet kavramları klasik egemenlik anlayışında iktidarın mutlaklığını ve sınırsızlığını ifade ettiği için günümüzde ancak sınırlı egemenlik anlayışını kastetmesi halinde kullanılabilir²⁰. Okandan da kavramın kullanılmasını aynı şarta bağlı tutmakta aksi takdirde hâkimiyet (egemenlik) yerine devlet gücü, devlet iktidarı veya sadece iktidar kavramlarının kullanılmasını önermektedir²¹. Devlet gücü ile egemenlik farklıdır. Özman'a göre, devlet kudreti, devletin sahip olduğu yetkilerin tamamını ifade eder. Egemenlik ise devlet kudretinin içeriğini oluşturan bu yetkilerin ve devlet kudretinin en üstün olması özelliğidir. Yani egemenlik devlet kudretinin bir vasfıdır. Ayrıca devletin, görevi gereği sahip olduğu yetkilerin tamamını ifade eden devlet kudreti; devletin sosyal, siyasî ve ekonomik durumuna göre değişebilirken egemenlik sabittir ve değişmez²².

Egemenliği ifade etmek için egemenlik yerine kullanılan kavramların yanı sıra zaman zaman egemenlikle karıştırılan bazı kavramlar da vardır. Böyle kavramlardan biri olan iktidar, "devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi"dir²³. Yani egemenlikten kaynaklanan yetkilerin sınırlı bir süre için kullanılmasıdır. İktidarın sahip olduğu yetkilerin kaynağı egemenliktir. İleride daha ayrıntılı bahsedileceği üzere iktidar ancak egemenliğin bir unsuru olan "potestas"ı (egemenliğin kullanımını) ifade edebilir. Buna karşılık günümüzde siyaset biliminde egemenlik yerine siyasal iktidar kavramı daha çok tercih edilmektedir²⁴.

Otorite ise; "yetke, sulta, velayet" anlamındadır²⁵. Kişilerin bir özelliği olarak da kullanılan otorite "başkalarını belirli bir yönde davranmaya zorlama kapasitesi" olarak tanımlanır. Otorite toplumda eşitsizlik içeren pek çok ilişki biçiminde ortaya çıkabilir. Ailede ebeveynlerin, okulda müdürün, sınıfta öğretmenin, işyerinde patronun vs²⁶. Hâlbuki egemenlik yalnızca devletle özdeşleşen, devlete özgü bir kavramdır²⁷. Egemenlik, devletin sahip olduğu otoritenin diğer tüm otoritelerden üstün olmasıdır.

¹⁸ Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi*, 9. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2018, s. 84-85.

¹⁹ Duguit, Leon. "Egemenlik ve Özgürlük", *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, 5. Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2018, s. 379.

²⁰ Zabunoğlu, Yahya, K. *Devlet Kuramına Giriş*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015, s. 98.

²¹ Okandan, Recai G. *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 756.

²² Özman, M. Aydoğan, "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller", *AÜHFĐ*, C. 21, S. 1, 1964, s. 59-61.

²³ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 693.

²⁴ Uygun, Oktay. "Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi", *Kamu Hukuku İncelemeleri*, 2. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2013, s. 600.

²⁵ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 693.

²⁶ Uygun, Oktay. *Devlet Teorisi*, 6. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s. 2.

²⁷ Beriş, H. Emrah. "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜSBFD*, C. 63, S. 01, 2008. s. 56; Hakyemez, s. 55.

İdare hukukuna ait bir kavram olan “kamu gücü”nün egemenlikten farklı olduğu açıktır. Kamu gücü, idarenin tek taraflı eylem ve işlemler yapmak için üstün emretme gücünü ifade eder²⁸. Kavram, idarenin sahip olduğu yetkilerin özel kişilerin sahip olduğu yetkilerden farklı ve üstün olduğunu belirtmek için kullanılır. Aslında idarenin gerçekleştirdiği eylem ve işlemlerde sahip olduğu bu üstün emretme gücü de egemenliğe dayanır. Devletin bir fonksiyonu olan ve görevi kamu hizmetlerini yürütmek olan idarenin bu görevini yerine getirirken devletin üstün gücüne dayanması, kamu gücünün egemenlikten kaynaklandığını göstermektedir.

Son olarak “devletin egemenliği” ve “devlet içindeki egemenlik” ifadelerinin farkına da değinmek gerekir. Devletin egemenliği bir devletin başkaca güçlerle olan ilişkisini ifade eder. Bu uluslararası hukukun konusudur ve devletin uluslararası alanda bağımsız olmasını ifade eder. Bir anlamda dış egemenlik kavramına karşılık gelir. Devlet içindeki egemenlik ise ülke içindeki egemenliğe kimin sahip olduğunu belirtir. Bu anayasa ve iç kamu hukukunun konusudur.²⁹

B. Egemenliğin Tanımı

Benzer kavramlarla farkına değindikten sonra egemenliğin tanımlanması meselesinde, geçmişten günümüzde bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Bu, egemenlik kavramının durağan değil dinamik olması nedeniyle farklı zamanlarda farklı şekilde tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kavramın iç ve dış boyutunun bir arada değerlendirilmemesi tanımını da farklılaştırmaktadır.³⁰ Türk Dil Kurumu’na göre egemenlik, “milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümlerlik, hâkimiyet” olarak tanımlanmaktadır³¹. Türk Hukuk Lügati ise egemenliği, “devletin başlıca unsuru olup ferdi iradelere hâkim olan ve devlette nizam ve intizamı temine yarayan yüksek bir irade” olarak tanımlar ve “...başka bir devlete veya milletlerarası makama tabi olmamayı tazammun eden harici kısmına istiklâl (bağımsızlık) denir...” diyerek egemenliğin dış boyutunu da tanıma dâhil eder³². Merriam-Webster Law Dictionary’e göre egemenlik, “özellikle siyasi bir yapı üzerindeki üstün güç, dış kontrolden bağımsızlık, özerklik”tir. Sözlük kavramın her iki boyutunu da tanımın kapsamına almıştır.³³ Cambridge Dictionary ise kavramı “bir ülkenin kendi hükümetini kontrol etme gücü” olarak tek yönlü tanımlar³⁴.

Egemenlik kavramını ilk kullanan ve onu sistematize ederek belli bir teoriye dönüştüren³⁵ Jean Bodin, egemenliği “yurttaşlar üzerindeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç” olarak tanımlamıştır³⁶. Bu tanımlamayla Bodin kavramın sadece iç egemenlik boyutunu dikkate almış,

²⁸ Çağlayan, *Ramazan, İdare Hukuku Dersleri*, 5. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s. 75.

²⁹ Teziç, s. 139; Hakyemez s. 53.

³⁰ Hakyemez, s. 55.

³¹ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 434.

³² *Türk Hukuk Lügati*, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. 112.

³³ Merriam Webster Law Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sovereignty#legalDictionary>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021.)

³⁴ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sovereignty>, (Erişim Tarihi:01.02.2021).

³⁵ Akad, Mehmet / Vural Dinçkol, Bihterin / Bulut, Nihat. *Genel Kamu Hukuku*, 13. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017, s. 101; Uygun, 2019, s. 189; Erdal, Selcen. “Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2010. s. 90; Beriş, 2008, s. 57; Özpolat, Haşim. “Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kavramının Dönüşümü” *MÜHF-HAD*, C. 23, S. 2, 2017. s. 153.

³⁶ Bodin, Jean, *Six Books of the Commonwealth*, Trans. by, M. J. Tooley, Oxford 1955. I. 8.

dış egemenlik boyutuna değinmemiştir. Zaten düşünür teorisini yaşadığı dönemde kralın mutlak iktidarını güçlendirmek ve ülkedeki birliğin devamlılığını sağlamak düşüncesi üzerine inşa etmiştir³⁷.

Ağaoğulları da egemenliği, “devlete içkin üstün bir gücü, devletin içinde auctoritas (iktidarın ilkesi) ile potestas’ın (iktidarın kullanımının) dile getiren modern bir kavram” olarak tanımlamıştır. Bu tanımda da egemenlik yalnızca iç boyutuyla ele alınmıştır³⁸. Türcan da sadece iç egemenliği dikkate alarak kapsamlı bir tanım yapmıştır. Buna göre egemenlik,

“Belli bir ülke üzerinde yaşayan insan topluluğuna siyasi nitelik kazandıran, devlet ve devlet içindeki tüm kurumları oluşturup meşruiyet bahşeden; söz konusu toplumun anayasal ve yasal düzeyde pozitif hukukunun ve bu hukukun yürütülmesinin kaynağını teşkil eden üstün irade”

biçiminde tanımlanmıştır. Türcan’ın tanımında dikkati çeken noktalar egemenliğin devleti oluşturan, devlete meşruiyet kazandıran ve hukuka kaynaklık eden bir irade olarak tanımlanmasıdır. Egemenliğin iç boyutu bakımından oldukça kapsayıcı olan bu tanım, kavramın dış boyutuna değinmemiştir³⁹.

Görüldüğü gibi kavramın pek çok farklı tanımı bulunmaktadır. Ancak egemenliğe ilişkin tanımların neredeyse tamamı onun üstün bir gücü ya da üstün bir iradeyi ifade ettiği noktasında birleşmektedir. Egemenliğin dış boyutuna ilişkin tanımlamalar ise bağımsızlık üzerinde kesişmektedir. Bunun haricinde kimi tanımlar egemenliğin bazı özelliklerine, sahibine ya da sınırlarına yer verirken bazıları bunlara değinmemiştir. Ancak içinde birden fazla unsurun olduğu, pek çok niteliğin yer aldığı, zamanla büyük değişime uğramış, çok boyutlu bir kavram olan egemenliğin tüm özelliklerinin bir tanıma sığması ve herkesin bu tanımda hemfikir olması mümkün değildir. Egemenliğin ülke içinde üstün bir gücü ya da iradeyi, ülke dışında ise bir devletin bağımsızlığını ifade ettiği belirlendikten sonra egemenliğin sahibi hakkındaki görüşler kavramın gelişimi hakkında daha çok fikir verecektir.

II. Modern Devlet Öncesi Egemenlik ve Egemenliğin Sahibi Hakkındaki Görüşler

A. Modern Devlet Öncesi Egemenlik

Egemenliğin siyasî düşünce tarihine 16. yüzyılda modern devletin ortaya çıkışıyla giren bir kavram olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Ancak modern devletlerden önce de üstün emretme gücüne sahip siyasî iktidarlar mevcuttu. Peki egemen modern devlet ile modern devlet öncesi siyasî iktidarları birbirinden ayıran nedir? Neden modern devlet öncesi var olan siyasî iktidarların üstün gücü egemenlik olarak adlandırılmaz?

³⁷ Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 99.

³⁸ Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil”, *AÜSBFD*, C. 46, S. 1, 1991. s. 22.

³⁹ Türcan, s. 90.

Egemenlik kavramı bünyesinde iki unsuru barındırır: “Autocritas”, iktidarın ilkesi⁴⁰ ve “potestas” yani iktidarın kullanımı⁴¹. Modern devletin ortaya çıkmasından önceki siyasal yapılarda iktidarın kaynağı Tanrı’da görülmüştür. İnsanları yönetme yetkisinin ilahî bir kaynaktan geldiği inancı dönemin siyasî yapısının temel özelliklerinden biridir. Bu nedenle geleneksel dünyadaki siyasî mücadeleler, potestas’a yani iktidarın kullanımına kimin sahip olacağı üzerinedir. Hâlbuki laikleşme süreci ve modern devletlerin ortaya çıkması ile bu iki unsur birleşmiştir. Böylece ortaya “varlığı kendinden menkul” bir iktidar ortaya çıkmıştır. Egemen olarak adlandırılan bu yeni iktidarın ilkesi Tanrı’dan değil bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle modern devlet öncesi siyasî iktidarlar egemen olarak nitelenemez. Çünkü onlar iktidarın gerçek sahibi değildir. Sahibi adına iktidarı kullananlardır⁴². Başka bir deyişle iktidarın zilyetleridir. Modern devletin ortaya çıkışıyla iktidarın mülkiyeti yeryüzüne inmiş ve egemenlik kavramı böylece ortaya çıkmıştır. Modern öncesi devletlerde var olan iktidarların egemen olarak adlandırılmayışının bir diğer sebebi de devletin ve iktidarın onun başındaki yöneticiden ayrı bir varlığının olmadığı düşüncesidir. Dönemin anlayışına göre siyasî iktidar ile onu kullananlar arasında bir ayrım yoktur. Diğer bir deyişle yönetici (kral ya da hükümdar) devletin ve siyasî iktidarın bizzat kendisidir⁴³. Bu anlayış Bodin’in egemenlik teorisinin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir⁴⁴.

Sahibi hakkındaki teorilere geçmeden önce egemenliğin kaynağı ile meşruiyeti arasındaki ilişkiyi ele almakta yarar vardır. Çoğu zaman beraber kullanılan bu kavramlar aslında birbirinden farklıdır⁴⁵. Egemenliğin kaynağı, onun geldiğine inanılan yeri ifade eder. Bu, “autocritas”a (iktidarın ilkesine) kimin sahip olduğu ve “potestas”ı elinde bulunduran (iktidarı kullanacak) kişinin belirli olup olmadığı ile ilgilidir. Meşruiyet ise egemenliğe ilişkin kişilerde oluşan değer yargısıdır⁴⁶. Egemenlik ve egemenlikten kaynaklanan yetkileri kullanan iktidar, yönetilenlerin çoğunluğu tarafından tanınır ve kabul edilirse meşru olur. Aksi takdirde kendisine itaat edilmesini sağlayan kaba bir güçten ibarettir. Egemenliğin, kaynağı ve kullanılışı bakımından yönetilenlerin inancına uygun olması onun meşruiyetine de zemin hazırlar. Bu nedenle egemenliği kaynak bakımından yönetilenlerin ortak inancına dayandırmak ona meşruiyet sağlamak demektir⁴⁷. Subjektif bir kavram olan meşruiyet toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi önceleri Tanrı’dan neşet ettiğine inanıldığı için meşru görülen egemenlik, günümüzde halkın iradesinden kaynaklandığına inanıldığı için meşrudur.

B. Egemenliğin Sahibi Hakkında Teoriler

⁴⁰ Bazı kaynaklarda “autocritas”, iktidarın kaynağı olarak belirtilmektedir. İfadenin bu şekildeki kullanımı için bkz. Özpolat, s. 146. Ayrıca “Auctoritas” (iktidarın ilkesi) kavramı, iktidar düşüncesinin temeli bağlamında iktidarın kaynağına gönderme yapmaktadır. Mairet’e göre kavramın daha iyisi bulunmadığı için bu şekilde kullanılmaktadır. Mairet, Gerard. “Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”, *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara 2018, s. 226.

⁴¹ Ağaoğulları, s. 22; Hakyemez, s. 24; Erdal, s. 92.

⁴² Özpolat, s. 146; Hakyemez, s. 23-24.

⁴³ Okandan, s. 744; Uygun, 2019, s. 193-194.

⁴⁴ Hakyemez, s. 20-21.

⁴⁵ Zabunoğlu, s. 100.

⁴⁶ Hakyemez, s. 19.

⁴⁷ Teziç, s. 103.

Egemenliğin sahibi hakkındaki teoriler “teokratik egemenlik teorileri” ve “demokratik egemenlik teorileri” olarak ikiye ayrılır. Demokratik egemenlik teorilerinin ortaya çıkmasında siyasal düşünürlerin fikirlerinin önemi büyüktür. Bu nedenle bu başlık altında yalnızca teokratik egemenlik teorilerinden bahsedilecek, demokratik egemenlik teorileri kronolojiye uygun olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

1. Teokratik Egemenlik Teorileri

Teokratik egemenlik teorileri “autocritas”ın Tanrı’ya ait olduğu anlayışına dayanmaktadır. Bu teorilerin özü Aziz Pavlus’un “Bütün iktidarlar Tanrı’dan gelir” (Omnis potestas a Deo) sözünde karşılık bulur⁴⁸. Teokratik egemenlik anlayışı yalnızca erken dönem Hristiyan düşüncesine ait değildir. İslam’da da hâkimiyetin Allah’tan geldiğine inanılmış, padişah veya sultanın Allah’tan gelen iktidarı kullandığı, Allah’ın yeryüzündeki vekili, gölgesi olduğu düşünülmüştür⁴⁹. Aslında egemenliğin ilahî kaynağa dayandığı görüşü eski dünyanın hemen hemen tüm siyasal yapıları için geçerlidir. Mesela kadim Mısır’da ilahî bir soydan geldiği düşünülen kralın egemenlik hakkı da Tanrı’ya dayanmaktadır. İbranilerde hâkimiyet Yehova’ya aittir. Kadim Çin’de “Göğün Oğlu” unvanını taşıyan imparator, yönetme yetkisini “Gök”ten almakta ve yeryüzünde onun vekili olarak kabul edilmektedir. Eski Türklerde de kutsal kabul edilen kağanın yönetimi, Gök Tanrı’dan aldığı “kut”a dayanmaktadır⁵⁰. Kısacası modern devletin ortaya çıkışına kadar var olan siyasal yapıların çoğunda egemenlik teokratik niteliktedir. Teokratik egemenlik teorileri “doğaüstü ilahî hukuk doktrini” ve “providansiyel ilahî hukuk doktrini” olarak ikiye ayrılır.

a. Doğaüstü İlâhî Hukuk Doktrini

Doğaüstü ilâhî hukuk doktrinine göre egemenlik Tanrı’dan gelmektedir ve Tanrı, yeryüzünde kendisi adına egemenliği kullanacak kişileri doğrudan doğruya belirlemektedir. Egemenlik yetkilerini Tanrı’dan alan yöneticiler bu nedenle halka veya başka bir kesime karşı değil doğrudan Tanrı’ya karşı sorumludurlar. Bu anlayışa göre Tanrı, yarattığı iktidarı kimin kullanacağına da bizzat kendi karar vermektedir⁵¹. Doktrin bir yandan Tanrı tarafından seçildiği için kralların ve hanedanların yönetimini meşrulaştırmayı diğer yandan Orta Çağ Avrupası’nda papalığın krallar üzerinde var olan etkisini zayıflatmayı amaçlamaktadır⁵².

b. Providansiyel İlâhî Hukuk Doktrini

Providansiyel ilâhî hukuk doktrinine göre de egemenlik Tanrı’dan gelmektedir. Ancak bu doktrin, öncekinden farkı olarak Tanrı’nın yeryüzünde kendisi adına egemenliği kullanacak kişileri doğrudan belirlemediğini savunmaktadır. Yöneticiler Tanrı’nın üstün, görünmez iradesi sayesinde toplum tarafından veya toplumsal olaylar neticesinde seçilirler⁵³. Egemenliğin

⁴⁸ Uygun, 2019, s. 152.

⁴⁹ Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler Kavram ve Kurumlar)*, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 221; Zabunoğlu, s. 100.

⁵⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kozak, İbrahim Erol. *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi*, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011; Kozak, İbrahim Erol. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2018, s. 16-51.

⁵¹ Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 4. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2013, s. 166; Kaboğlu, İbrahim Ö. *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 82; Hakyemez, s. 21.

⁵² Teziç, s. 104-105.

⁵³ Gözler, 2013, s. 166; Teziç, s. 105; Kaboğlu, s. 82.

kaynağına ilişkin bu anlayış, yönetilenlerin iradesini de belli ölçüde dikkate almıştır. Zira doğrudan Tanrı tarafından seçilmeyen yönetici, egemenliğe ilişkin yetkileri kullanırken toplumun istek ve arzularına da önem vermek zorundadır. Aksi takdirde yönetilenlerin yöneticiyi yerinden edebilmeleri mümkündür⁵⁴.

Providansiyel ilâhî hukuk doktrininin en önemli temsilcisi 13. yüzyılda yaşamış olan Aquinolu Thomas'tır. Aristoteles'in görüşleriyle Hristiyan ilkelerini birleştirmek hedefinde olan Aquinolu Thomas, Aziz Pavlus'un "Bütün iktidarlar Tanrı'dan gelir" (Omnis potestas a Deo) sözünü "Bütün iktidarlar Tanrı'dan halk aracılığıyla gelir" (Omnis potestas a Deo per populum) şeklinde değiştirmiştir⁵⁵. Ona göre tüm iktidarlar gibi siyasî iktidarların kaynağı da Tanrı'dadır. Tanrı'dan gelmeyen hiçbir iktidar yoktur. Ancak Tanrı iktidarı yeryüzünde kimin kullanacağını belirlememiştir. Bunu belirleyecek olan toplumdur. Toplum Tanrı adına iktidarı kullanacak kişiyi belirlediği gibi yönetim biçimini belirleme yetkisine de sahiptir⁵⁶.

III. Modern Egemenlik Anlayışına Geçiş ve Siyasal Düşünürler

Aquinolu Thomas'ın iktidarın ilkesini ve kullanımını birbirinden ayırması ve iktidarı kullanacak kişileri belirlemede toplumun etkisini ortaya koyması, modern egemenliğin ortaya çıkmasına yetmemiştir. Egemenliğin tam anlamıyla ortaya çıkması için Thomas ile başlayan sekülerleşme hareketlerinin büyüerek kiliseyi siyasî iktidar karşısında zayıflatması ve dönemin parçalı siyasî yapısına son verecek merkezi krallıkların kurulması beklenecektir. Bu bağlamda Dante, papalığın siyasî iktidardan ayrılması gerektiğini düşünerek sekülerleşmenin öncülerinden biri olmuştur. Padovalı Marsilius ise siyasî iktidarın halktan geldiğini söylemiş ve kilisenin dünyevi iktidar üzerinde hak talep etmesinin siyasî birliği tehdit ettiğini savunmuştur. Bu, sekülerleşme açısından önemli bir adımdır. Yine Ochamlı William'ın devlet ve kiliseyi birbirinden ayırarak birinin dünyevi diğerinin ise ruhani işlerle meşgul olması gerektiğini iddia etmesi, onun laikleşme sürecindeki önemine işaret etmektedir⁵⁷.

7. yüzyılda Akdeniz havzasında gelişen İslam uygarlığının ticaret yollarını kesmesiyle kendi içine kapanan Avrupa için, ekonomik hayat toprağa bağlı hale gelmiştir. Doğudan gelen kavimlerin akınlarıyla her an yağma ve saldırı tehlikesi altında olan insanların, saldırı anında derhal kaçıp saklanabilecekleri, çevresinde tarım alanları olan şato ve kalelerin etrafında yaşamaya başlaması Avrupa'nın yeni siyasî yapısının da bu küçük topraklardan ibaret olmasına neden olmuştur. Böylece parçalı siyasî yapısıyla, adına feodalite denen yeni düzen başlamıştır. Feodal sistemde teorik olarak kralın iktidarı hiçbir zaman ortadan kalkmamış ancak kralın yetkileri bir yandan toprak sahibi senyörler öte yandan kilise tarafından sınırlandırılmıştır. Bu dönemde egemenlik düşüncesinin önündeki en büyük engel kilisedir. Başlarda kilise, İsa'nın "Benim krallığım bu dünyada değil" öğretisiyle dünyevi iktidara uzak durmuştur. Roma İmparatorluğu'nun resmî dini haline gelmesiyle güç kazanan Hristiyanlık, imparatorluğun yıkılmasıyla Avrupa'da en büyük örgütlü güç haline gelmiştir. Böylece siyasî alandaki otoritesini de pekiştirmiştir. Sonraki dönemlerde feodal sistemde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasî,

⁵⁴ Hakyemez, s. 22.

⁵⁵ Uygun, 2019, s. 152; Gözler, 2013, s. 166.

⁵⁶ Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 18. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2020, s. 95; Uygun, 2019, s. 152; Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 54.

⁵⁷ Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 57-70.

gelişmelerle toprak ekonomisinin yanında para ekonomisi de gelişmeye başlamıştır. Bu değişimler ileride “burjuva” adını alacak yeni bir sosyal sınıfın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişimlerle beraber devam eden sekülerleşme hareketleri de kiliseyi zayıflatmaya başlamıştır. Sonraki dönemlerde giderek yükselen burjuvazinin ticarî faaliyetlerini geliştirmek için güvenli ve büyük pazarlara olan ihtiyacı, bu kesimi krallarla zorunlu bir iş birliğine sevk etmiştir. Burjuvazinin desteğiyle güçlenen krallar büyük topraklar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Böylece modern anlamda egemenlik kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan modern devletler mutlak monarşiler biçiminde ortaya çıkmaya başlamıştır⁵⁸.

Görüldüğü gibi egemenlik kavramının ortaya çıkması için yaşanan iki büyük olgudan biri, feodal düzenin yıkılması ve onun yerini merkezî, mutlak monarşilerin almaya başlamasıdır. Diğer gelişme ise bir önceki başlıkta değinilen Aquinolu Thomas ve onun ardından gelen Dante, Padova'lı Marsilius ve Ochamlı William gibi düşünürlerin başlattığı sekülerleşme hareketleri ve siyasî olgulara dünyevî temeller bulma arayışıdır. Elbette sekülerleşme fikrini perçinleyen Reform Hareketleri de sürecin bir parçasıdır⁵⁹.

Böylece Avrupa'da kralların kiliseye ve feodal beylere üstünlük sağlaması ve tüm gücü kendi ellerinde toplaması, siyasal iktidarların yeni bir kavramla nitelendirilmesini gerekli kılmıştır. Çağın önemli düşünürleri bu durumu egemenlik kavramı ile açıklamışlardır⁶⁰. Kısacası egemenlik kavramının ortaya çıkması modern devletlerin kurulması ve sekülerleşme süreci ile ilgilidir. Bu aşamadan sonra Machiavelli, Bodin, Hobbes gibi düşünürler klasik egemenlik anlayışını kuramsal olarak ortaya koyacaklardır. Rousseau ise kavrama demokratik bir nitelik kazandıracaktır. Demokratikleşen egemenlik daha sonra Fransız İhtilali ile yeni sahibini bulacaktır.

A. Niccolo Machiavelli

Machiavelli'nin yaşadığı dönemde İngiltere, Fransa, İspanya gibi Avrupa'nın önemli devletlerinde merkezî krallıklar kurulmuş ve bu ülkelerin siyasal birliği sağlanmıştır. Buna karşın İtalya birden fazla prenslik arasında bölünmüştür. İtalya'nın ulusal birliğinin ancak güçlü bir prens tarafından sağlanabileceğine inanan Machiavelli, 1513 yılında “Prens” (Hükümdar) adlı eserini kaleme almıştır. Prense verilen öğütler şeklinde yazılan bu kitap yayımlandığı dönemde büyük ses getirmiştir. Kitabın siyasal düşünce alanında yarattığı bu etki günümüze kadar devam etmiştir⁶¹. Eserin bu denli büyük bir etki yaratması Machiavelli'nin yaşadığı döneme kadar var olan siyaset anlayışını reddederek yeni bir siyaset anlayışı ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle Machiavelli Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçişi simgeleyen bir düşünürdür⁶². Zira o döneme kadar var olan siyaset anlayışı din ve ahlak ekseninde şekillenirken Machiavelli, din ve ahlak ile siyasetin birbirinden ayrı alanlar olduğunu ortaya koymuştur. Siyasal iktidarı, inanca ilişkin aşkın fikirlerle anlatmayı reddederek siyaseti laik bir temele oturtmuştur. Bu sebeple modern siyaset anlayışının kurucularından biri olarak kabul edilmektedir⁶³.

⁵⁸ Göze, s. 67-89; Uygun, 2019, s. 141-150.

⁵⁹ Beriş, 2021, s. 61; Hakyemez, s. 27.

⁶⁰ Uygun, 2019, s. 181.

⁶¹ Uygun, 2019, s. 182; Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 92.

⁶² Tannenbaum, Donald G. *Siyasî Düşünce Tarihi*, Çev. Orhan Özgüç, 3. Baskı, BB101 Yayınları, Ankara, 2019, s. 179.

⁶³ Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 93.

Machiavelli'yi kendinden önceki düşünürlerden farklı kılan noktalardan biri de onun; devlet, siyasi iktidar egemenlik gibi olguları teorik olarak ele almayı pratik açıdan amaca odaklı olarak düşünmesidir⁶⁴. Eserinde "...benim niyetim okurların işine yarayan şeyler söylemektir. ...İnsanların pek çoğu aslında hiç var olmamış cumhuriyetler, hükümdarlıklar tasarlamışlardır. ...var olan yerine var olması gerekenin peşine düşen kişi kurtuluşa değil yıkıma sebep olur." diyerek bu niyetini açıkça belirtmektedir⁶⁵. Egemenliği ele alışı da bu minvaldedir. Machiavelli, egemenliğin teorisini geliştirmemiş ancak bu teoriyi mümkün kılmıştır. O, egemenliği bir kavram olarak değil, bir olgu olarak ele almıştır. Onun öğütler verdiği hükümdar bir egemendir. Başka bir deyişle tasarladığı hükümdar portresiyle siyasette modern egemenliğe alan açmıştır.

Machiavelli'ye göre ülkedeki siyasî birliği sağlayacak hükümdar diğer tüm prenslerden ve kiliseden üstündür. Bu hükümdar din ve ahlak ile kayıtlanamaz⁶⁶. Zaten Machiavelli için din ve ahlak insanları bir arada tuttuğu ve aşırılıkları engellediği için önemlidir. Yoksa hükümdarı sınırlaması ya da hükümdarın iktidarına kaynak teşkil etmesi söz konusu değildir⁶⁷. Peki papadan bile üstün olan hükümdarın bu iktidarı nereden kaynaklanmaktadır? Machiavelli, hükümdarın iktidarının Tanrı'dan geldiğini söylemez ancak iktidarın kaynağına ilişkin başka bir görüş de ileri sürmez. O iktidara bir kaynak ve meşruiyet bulma çabası içerisinde değildir⁶⁸. Ona göre, hükümdar iktidara sahipse bu hükümdarın meşruiyetinin de göstergesidir. Böylece meşruiyetinin kaynağı olmayan iktidar, onu engelleyecek tüm sınırlardan da azadedir. Bu düşünceler Machiavelli'yi egemenlik kavramına yakınlaştırmaktadır. Zira egemenlik de kendisini sınırlayacak odak bulunmayan bir ülkedeki en üstün güçtür⁶⁹. Hükümdarın verdiği sözlerle kendini sınırlandırmaması da Machiavelli'yi egemenlik kavramına yaklaştırır. Buna göre bir hükümdarın verdiği sözleri tutması övgüye değerdir. Ancak değişen koşullar sebebiyle sözünde durması hükümdara zarar verecekse hükümdar sözünde durmayabilir⁷⁰.

Machiavelli, egemenliğe yaklaşmışsa da tam anlamıyla egemenlik kavramına ulaşamamıştır. İlk olarak o, bir teori olarak egemenlikten bahsetmemekte yalnızca egemen bir hükümdar portresi çizmektedir. İkinci olarak onun düşüncesinde diğer tüm güç odaklarından üstün olan şey, hükümdarın şahsıdır. O, hükümdarın şahsından bağımsız kurumsal bir egemenlik düşüncesinden mahrumdur. Bunun sebebi iktidarın sürekliliği düşüncesine ulaşamamış olmasıdır. Süreklilik fikriyle birlikte bir kavram olarak egemenlik Jean Bodin tarafından ortaya çıkarılacaktır.

B. Jean Bodin

Egemenliği kavramsallaştırarak onu bir teori haline getiren ilk düşünür Jean Bodin'dir⁷¹. Bodin'e göre devleti diğer yapılardan ayıran temel unsur egemenliktir. Egemenlik, yurttaşlar üzerinde en yüksek, mutlak, sürekli güçtür⁷². Egemenliğin mutlak olması onu sınırlayacak herhangi bir gücün olmadığı anlamına gelir. Egemen gelenekle, yasayla veya herhangi bir kurumla

⁶⁴ Hakyemez, s. 27.

⁶⁵ Machiavelli, Niccolo, *Hükümdar*, Çev. Celal Öner, 3. Baskı, Oda Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65.

⁶⁶ Uygun, 2019, s. 184.

⁶⁷ Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 95.

⁶⁸ Uygun, 2019, s. 184-185.

⁶⁹ Özpolat, s. 152.

⁷⁰ Machiavelli, s. 74-75.

⁷¹ Uygun, 2019, s. 189; Hakyemez, s. 29; Erdal, S. 90; Özpolat, s. 153.

⁷² Bodin, I:8

sınırlanamaz. Hatta kendi koyduğu yasalar bile egemeni sınırlayamaz. Zira egemen istese de kendi elini konulu bağlayamaz. Zaten yasalar egemenin buyruğundan ibarettir. Egemen yasaları koyarken bir başkasının onayına da muhtaç değildir⁷³.

Egemenlik aynı zamanda sürekli bir güçtür. Bodin, kendinden önceki pek çok kişiyi egemenlik ile yöneticiyi ayırt edemediği ve egemenliğin sürekliliğini ortaya koyamadığı için eleştirir. Ona göre bir süreyle kısıtlı olan iktidar egemenlik değildir. Sadece bir yetkidir. Bu yetkiyi kullanan kişi de egemen değil ancak bir yönetici olabilir. Bodin'in siyasî düşünce tarihine yaptığı en büyük katkı egemenliğin sürekliliği anlayışıdır⁷⁴. Egemenliğin sürekliliği ilkesi ile yüzyıllardır süregelen devlet iktidarı ile onu kullanın bir kabul edilmesi anlayışı aşılmış olmaktadır.

Bodin'e göre egemenliğin bir diğer özelliği de onun bölünmez olmasıdır. Devlet içerisindeki en üstün, rakip tanımaz gücü ifade eden egemenlik bölünmez olmak zorundadır. Egemenlik bir kişide ya da bir azınlıkta veya halkın bütününde olabilir. Bu egemenliğin bölünmez olmasına hanel getirmez. Ancak karma yönetim denilen ve devletin yönetimini monarşi, aristokrasi ve demokrasi arasında paylaştıran sistem bu üstün gücün bölünmesine neden olacağı için kabul edilemez. Bir devlette karma yönetimin kabul edilmesi egemenliğin olmadığını gösterir. Egemenlik devletin ayırt edici unsuru olduğuna göre aslında o yapı devlet olarak da adlandırılmaz⁷⁵.

Bodin'in teorisinde egemenliğin mutlak olması sınırsız olması demek değildir. Bu durum bir çelişki olarak yorumlansa da aslında Bodin bazı sınırlar belirleyerek kralın bir tirana dönüşmesini engellemek istemiştir. "Leges imperii" denilen bu sınırlardan ilki egemenin tanrısal ve doğal yasalarla ve bazı temel yasalarla sınırlı olmasıdır. Tanrısal ve doğal yasalar her şeyin üstünde olduğu için egemen ne olursa olsun bu yasaları yok sayamaz. Egemenliğin bir diğer sınırı ise mülkiyet hakkıdır. Devlet ailelerin özel mülkiyet hakkına dokunamaz bu doğrultuda vergilendirme de özel mülkiyete müdahale sayılacağı için vergiler ancak vergi verenlerin rızası ile konabilir. Machiavelli'nin aksine Bodin egemenin verdiği sözleri de onu sınırlayan unsurlardan bir olarak kabul etmiştir. Egemenin uyrukları ve diğer ülkelerle yaptığı antlaşmalar onu sınırlar⁷⁶.

Bodin'e göre siyasal iktidar insan eseridir ve bu dünyaya aittir. Kaynağı Tanrı'da olmasa da meşrudur. Meşruiyeti, tanrısal ve doğal yasalara uygun olmasından gelmektedir. Düşünür egemenliğin kaynağını Tanrı'da görmez ancak tanrısal sınırları olduğunu ve meşruiyetini buradan aldığını belirtir. Sonuç olarak Bodin'in teorisi belli ölçüde laik bir anlayışa dayansa da bazı kaygılar onu eski dönemlere özgü aşkın kavramlara yöneltmiştir. Bu durum Hobbes ile aşılacaktır.

C. Thomas Hobbes

Thomas Hobbes, kurguladığı egemenlik anlayışında egemen iktidarın zorunluluğunu göstermek için devlet öncesi döneme uzanarak varsayımsal bir teori üretmiştir. Buna göre doğa durumu olarak adlandırılan, toplumun ve devletin oluşmadığı bir dönemde insanlar korku ve güvensizlik içinde yaşamaktaydı. Bu, herkesin herkese karşı daima savaş halinde olduğu bir

⁷³ Uygun, 2019, s. 189; Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 99

⁷⁴ Yalçinkaya, Ayhan. "Bodin'den Hobbes'a Doğru", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 408.

⁷⁵ Yalçinkaya, s. 409, Uygun, 2019, s. 194.

⁷⁶ Akad / Vural Dinçkol / Bulut, s. 103.

dönemdi. Zira herkesi kontrol altında tutacak genel bir otoritenin yokluğunda herkesin birbiriyle savaşı kaçınılmazdı. İnsanlardaki ölüm korkusu ve rahat yaşama arzusu onları barışı aramaya yöneltti ve akılları sayesinde tekinsiz doğa durumundan kurtulmanın yolunu buldular⁷⁷.

Hobbes'e göre insanların doğa durumundan çıkıp toplumu ve devleti meydana getirmeleri herkesin herkesle yaptığı bir sözleşmenin sonucudur. "Herkes herkese senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılmak şartıyla kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum demişçesine..." Leviathan, devlet ya da Hobbes'un tabiri ile ölümlü Tanrı kurulmuştur⁷⁸. Böylece insanlar güvensizlik ortamından kurtulmak için bir sözleşme ile egemeni ortaya çıkarıp haklarını da ona devretmişlerdir. Herkes her şey üzerindeki mutlak hakından vazgeçip onun kullanımını egemene bırakmıştır. Bundan böyle insanların haklarını kendisine bıraktığı kişi veya meclisin iradesi, sözleşmeyi yapan insanların iradesinin yerine geçecek ve onları temsil edecektir⁷⁹.

Hobbes'un teorisinde insanların haklarını devrettiği kişi ya da meclis, sözleşmenin tarafı değildir. Sözleşme insanların kendi arasındadır. Hakların devredildiği kişi ya da meclisin durumu lehine sözleşme yapılan üçüncü kişi gibidir. Bu durum, hakların devredildiği kişi ya da meclisin, yani egemenin sözleşme ile bağlanmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla egemenin eylemleri sözleşmeye aykırılık teşkil etmez. Egemen hiçbir yükümlülük altında değildir. Bunun bir sonucu olarak insanlar egemeni sözleşmeye uymamakla suçlayamaz, egemeni cezalandıramaz hatta egemenin eylemleri bile uyrukları tarafından eleştirilemez⁸⁰. Egemen, yasayı yapma, değiştirme ve ortadan kaldırma yetkisine sahip olan tek güç olduğu için kendi koyduğu yasalarla bağlı değildir. Egemenin kendi kendini bağlaması düşünülemez. Örf ve adet hukuku kuralları gibi yazılı olmayan hukuk kuralları egemenden kaynaklanmasa bile gücünü egemenin zımnî iradesinden alır. Kısacası hukukun tek kaynağı egemendir. Egemen barışı devam ettirmek ve güvenliği sağlamak için gereken tüm tedbirleri almaya yetkilidir. Hak ve özgürlükler de egemenin iradesinden kaynaklanır. Bu nedenle özgürlük egemenin kısıtlamadığı şeylerden ibarettir⁸¹. Hobbes'un egemene bu kadar geniş yetkiler tanınması ve onu sınırlandıracak hiçbir gücü kabul etmemesi barışın korunması ve güvenliğin sağlanması noktasında tek güvencenin egemen olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Hobbes, uyrukların egemene karşı ileri sürebilecekleri hak taleplerinin insanları yeniden bir çatışma ve kargaşa ortamına sürükleyeceğine inandığı için onların egemen karşısında haklarının olduğu görüşüne katılmaz⁸². Bu Hobbes'un ortaya koyduğu egemenlik anlayışının sınırsız ve mutlak olduğu anlamına gelir. Mesela Bodin'in teorisinde devletten önce de var olan mülkiyet hakkı egemeni sınırlayan hususlardan biridir. Oysa Hobbes'a göre devlet öncesi doğa durumunda herkes her şey üzerinde hak iddia edebildiği için mülkiyet hakkı diye bir şey söz konusu değildir. Ancak devletle birlikte egemen güç insanlara mülkiyet hakkı sağlayabilir. Uyruklara tanınan bu mülkiyet hakkı diğer kişilere karşı ileri sürülebilirse de egemene karşı ileri sürülemez⁸³. Düşünüre göre egemeni sınırlayacak tek durum kişilerin yaşama

⁷⁷ Hobbes, Thomas. *Leviathan*, Çev. Selim Lim, 21. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 99-103.

⁷⁸ Hobbes, s. 136.

⁷⁹ Göze, 159.

⁸⁰ Hobbes, s. 139-140.

⁸¹ Göze, s. 160-161.

⁸² Uygun, 2019, s. 205-206.

⁸³ Göze, s. 160.

hakkıdır. Sözleşme sırasında insanlar tüm haklarından mutlak olarak feragat ederler ve bu hakları egemene devrederler. Ancak sözleşme yapılırken devredilmeyen tek hak yaşama hakkıdır ve insanlar bu hakkı devlete karşı kullanabilirler⁸⁴. Aslında Hobbes devletin insanların yaşamları üzerinde tasarruf edebileceği ancak uyrukların da buna direnebileceğini savunur ve bu ikisi arasında bir çelişki görmez. Zira devlet barışı sürdürmek ve güvenliği sağlamak için ölüm cezası verme yetkisini yapılan sözleşmeden almıştır. Buna karşılık insanlar da yaşamlarını korumak için direnme güdülerini kendi tabiatlarından almıştır. Bu nedenle egemen kişilere ölüm cezası verdiğinde kişilerin buna direnme hakkı vardır. Görüldüğü gibi Hobbes için yaşama hakkı egemenin asla dokunamayacağı mutlak bir hak değildir. Dokunulduğunda karşı konulabilecek bir haktır⁸⁵.

Hobbes'un egemenlik teorisinin birbiri ile bağlantılı olan üç önemli özelliği vardır. İlk olarak Hobbes'un egemenlik anlayışı laiktir. Machiavelli ile ilahî kaynağından ayrılan egemenlik Hobbes'un teorisinde de bu özelliğini sürdürür. Hobbes'ta egemen güç Tanrı'nın temsilcisi değil, insanların dünyevi problemlerini çözmek için ortaya çıkardığı bir kurumdur. Bodin'de tanrısal ve doğal yasalar gibi laik anlayışla bağdaşmayan noktalar Hobbes için geçerli değildir. O, yasayı yalnızca egemenin iradesine tevdi etmiştir⁸⁶. İkinci olarak devletin ve egemenliğin kökenini toplum sözleşmesine dayandırma fikri Machiavelli'nin ihmal ettiği Bodin'de ise bulanık olan meşruiyet meselesini çözmüştür. Hobbes, egemenin yetkilerini, yönetilenlerin rızasına dayandırarak meşrulaştırmıştır⁸⁷. Üçüncü özellik, Hobbes'un egemenlik teorisinin mutlaklık ve sınırsızlık noktasında en ileri aşamaya ulaşmış olmasıdır. Barışın sürdürülmesinde ve güvenliğin sağlanmasında mutlak bir egemenlik vazgeçilmez kabul edilmiştir.

Hobbes'a göre bir sözleşme ile toplum tarafından ortaya çıkarılan egemenlik, meşruiyetini de yönetilenlerin rızasından almaktadır. Ancak bu durum halkın egemenliğin sahibi olduğu anlamına gelmez. Halk kendi haklarını devrederek egemenliği bir kişi veya meclise vermiştir. Yani egemenlik halkın değil, hakların devredildiği bu kişi veya meclisindir. Bu yönüyle Hobbes'un egemenlik anlayışı demokratiklikten uzaktır. Egemenlik kavramına demokratik boyut kazandıracak düşünür Jean-Jacques Rousseau'dur.

D. Jean Jacques Rousseau

Çağdaş demokrasi düşüncesinin temellerini atan düşünürlerden biri olan Rousseau, egemenliği de demokratik bir içeriğe kavuşturmuştur. Rousseau da Hobbes gibi teorisinde toplum sözleşmesi fikrine dayanmış ancak Hobbes'tan farklı olarak egemeni ortaya çıkaran insanların aynı zamanda egemenliğin de sahibi olduğunu savunmuştur. Bu yönüyle Rousseau, hem egemenlik kavramına modern bir meşruiyet sağlama hem de klasik egemenlik anlayışının sınırlanması konusunda önemli bir dönüm noktasıdır.

Rousseau'ya göre insanların devlet içinde eşit ve özgür oldukları bir düzen ancak bir sözleşme yapımlarıyla ya da böyle bir sözleşmenin yapıldığı fikrini kabul etmeleriyle ortaya çıkar. Hiç kimse doğal olarak bir başkasını yönetme yetkisine sahip değildir. Birileri zor ve baskıya

⁸⁴ Hobbes, s. 165-170.

⁸⁵ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 206-207.

⁸⁶ Özpolat, s. 159.

⁸⁷ Uygun, 2019, s. 201.

dayanarak başkalarını yönetebilir ancak bu yönetim meşru sayılamaz. Bu nedenle başkalarını yönetmek ancak yönetilenlerle yapılacak bir anlaşma ile meşru hale gelir. Rousseau'ya göre bu sözleşme, insanların haklarından tamamen vazgeçerek bütünüyle egemene devrettiği bir sözleşme olmamalıdır. Sözleşmeyle ortaya çıkan toplum biçimi “üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan... ..orada her insanın hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kaldığı...” bir toplum biçimi olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için yapılan sözleşmede, tüm insanlar bütün haklarıyla kayıtsız ve şartsız kendini topluma bağlayacaktır. Bu durum herkes açısından geçerli olacağı için eşitlik bozulmayacaktır. Ayrıca kendini topluma bağlayan kişi aslında hiç kimseye bağlamış olmaz. Çünkü her üyenin kendi üzerinde tanıdığı hak kadar başkası üzerinde hakkı vardır. Yani her insan kendini tamamen topluma verince durum herkes için eşit olacak ve kimse kimseye üstünlük kuramayacaktır⁸⁸.

Belirtilen şartlar altında yapılan sözleşme sonrasında sözleşmeyi yapanların kişisel varlığı manevi ve kolektif bir bütüne dönüşür. Buna “genel irade” denir. Rousseau'da egemenlik genel iradenin kullanılmasıdır ve bazı özellikleri vardır.⁸⁹ İlk olarak, genel irade ya da egemenlik devredilemez. Sözleşmeyi yapanların tamamının iradesi olduğu ve kolektif bir bütünü ifade ettiği için genel iradenin başkasına geçirilmesi mümkün değildir. İktidar başkasına geçse de genel irade yani egemenlik başkasına geçemez⁹⁰. Genel iradenin ikinci özelliği temsil edilememesidir. Kolektif bir varlık olan genel iradeyi ancak kendisi temsil edebilir. Bir irade ya geneldir ya da başkasının iradesidir. İkisinin ortası olamaz. İradenin temsilini kabul etmek kişinin gelecekteki isteklerini ve kararlarını bir başkasına bırakması demektir ve bu anlamsızdır⁹¹. Rousseau'nun düşüncesinde egemenliğin temsil edilememesi doğrudan demokrasiyi gerekli kılar. Böyle olduğu için Rousseau, milletvekillerinin milletin temsilcileri olmadığını, onların olsa olsa geçici işlerin görevlileri olabileceğini ve hiçbir kesin karara da varamayacaklarını düşünür. Ona göre, egemenliğin kullanımı olan yasalar da ancak halkın onayıyla geçerlilik kazanabilir. Halkın onaylamadığı hiçbir kural; yasa değerine sahip değildir⁹². Genel iradenin bir diğer özelliği de onun bölünemez olmasıdır. Bir irade genel ise halkın bütünüdür. Bu da yasa değerindedir. Eğer irade halkın bütününe ait değil ve bölünmüş ise bu onun genel olmadığını gösterir⁹³. Son olarak genel irade yani egemenlik yanılmazdır. O, hata yapmaz her zaman doğrudur. Bu halkın her zaman doğru olduğu anlamına gelmez. Çoğu zaman halkın istekleri birbirinden farklıdır. Ancak çatışan bu istekler sonunda ortaya genelin iradesi çıkar ve kamu yararına yönelik olan bu irade yanılmazdır⁹⁴.

Görüldüğü gibi Rousseau'da tek sınırı kamu yararı olan egemenlik, içerik olarak neredeyse aynı kalmıştır. Egemenlik yine mutlak, bölünmez, devredilmezdir. Düşünür bu özelliklere bir de onun yanılmaz olmasını eklemiştir. Ancak artık egemenliğin sahibi değişmiştir. Ne teokratik düşüncede olduğu gibi Tanrı'nındır ne de Hobbes'un teorisindeki gibi hakların tamamen

⁸⁸ Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, 27. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 14.

⁸⁹ Göze, s. 226.

⁹⁰ Rousseau, s. 23.

⁹¹ Rousseau, s. 24.

⁹² Rousseau, s. 90.

⁹³ Rousseau, s. 24.

⁹⁴ Rousseau, s. 26-27.

devredildiği kralın ya da meclisindir. Egemenlik halkındır ve halk bu egemenliği doğrudan kullanır.

Rousseau'nun ortaya koyduğu sistem, özellikle iki açıdan eleştirilmiştir: Bunlardan ilki egemenliğin ancak doğrudan demokrasi yoluyla kullanılacağı için büyük devletlere uygun olmamasıdır. İkincisi ise genel iradeden ayrı düşünen kişilerin özgürlüklerini yok sayması ve çoğunluğun despotizmi tehlikesini barındırmasıdır⁹⁵. Buna rağmen Rousseau'nun fikirleri 1789 Fransız İhtilali'ni derinden etkilemiş ve ihtilalle birlikte uygulama alanı bulmuştur. Hatta 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin bazı ilkeleri doğrudan Rousseau'nun fikirlerine dayanır⁹⁶.

E. Emmanuel Sieyes ve Fransız İhtilali

1789 yılında Fransa'da gerçekleşen devrim, tarihte bir dönüm noktası olmuş ve siyasi, sosyal, ekonomik alanda pek çok değişimi beraberinde getirmiştir. Devrimin etkileri yalnızca Fransa ile sınırlı kalmamış sonrasında tüm dünyaya yayılmıştır. Bu tarihe kadar düşünsel alanda gelişimini sürdüren demokratik egemenlik, Devrim ile birlikte belli ölçüde pratiğe aktarılmıştır. Bu konuda Emmanuel Sieyes'in rolü büyüktür.

Emmanuel Sieyes, 1789'da yazdığı "Tiers Etat (Üçüncü Sınıf) Nedir?" adlı eserle devrimin fikri öncülerinden biri olmuştur. Sieyes bu eserinde aralarında egemenliğin seyrini değiştiren toplumsal sınıf burjuvazinin de bulunduğu üçüncü sınıfı harekete geçirerek kralın egemenliğini sarsmıştır. Eserinde "üçüncü sınıf nedir" sorusuna "her şeydir" cevabını vermiştir. Ona göre üçüncü sınıf tüm ulustur. Bir milletin varlığı ve refahı için ne lazımsa bunların neredeyse hepsini yapan kesimdir. Ancak üçüncü sınıf şimdiye kadar hep ezilmiştir. Ulus müşterek bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bir bütündür. Ancak diğer sınıflar kendilerini bu bütünden ayırmışlardır. Onların durumu "devlet içinde devlet" (imperium in imperio) gibidir⁹⁷. Sieyes'in kitapta sorduğu bir diğer soru ise üçüncü sınıfın şimdiye kadar ne olduğudur. Bunun cevabı ise "hiçbir şey"dir. Çünkü şimdiye kadar Etat Generaux'da⁹⁸ gerçek temsilcileri bulunmamıştır. Sözde temsilciler kendi çıkarlarını düşünüp ayrıcalık kazanmaya çalışanlardan ibarettir. Bu yüzden üçüncü sınıf siyasi haklar bakımından bir hiçtir⁹⁹. Sieyes'in son sorusu ise üçüncü sınıfın ne olmak istediğidir. Buna ise "bir şeyler" cevabını verir. Sieyes'in isteklerinin sonucu Etat Generaux'un yalnızca üçüncü sınıfın temsilcilerinden oluşması yani ulusal bir meclisin kurulmasıdır¹⁰⁰. Bu düşüncelerle Sieyes, devletin en üstün gücünü ulusa atfeder ve ulusal egemenlik anlayışını devrimin temeline yerleştirir.

Devrimin patlak vermesinin ardından yaşanan mücadeleler burjuvazi ve halkın galibiyetiyle sonuçlanmış ve kurulan Ulusal Meclis, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yayımlamıştır. Böylece egemenlik anlayışı da çok büyük bir değişime uğramıştır. Devletin gücünün toplumdan geldiği kabul edilerek ulusal egemenlik kavramı devlet sisteminin merkezine oturtulmuştur. Devrimle birlikte egemenlik yalnızca el değiştirmiş, kraldan ulusa geçmiştir. Yoksa

⁹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uygun, 2019, s. 238-241 ve 247-249.

⁹⁶ Göze, s. 238.

⁹⁷ Sieyes, Emmanuel. "Tiers Etat Nedir?", Çev. Süpheyl Derbil, *AÜHFD*, C. 8, S. 1, 1958, s. 149-153.

⁹⁸ États Généraux yani Genel Meclis Fransa'da Fransız Devrimi'nden önceki dönemde görev yapmış olan parlamento.

⁹⁹ Sieyes, s. 153-157.

¹⁰⁰ Sieyes, s. 157-169.

özünde bir değişime uğramamıştır. Mutlaklık, süreklilik gibi nitelikler hala devam etmektedir. Egemenliği ele geçiren ulus, aynı zamanda onun meşruiyetini de sağlamaktadır. Artık egemenlik meşruiyetini Tanrı'dan veya Tanrı tarafından seçilmiş kraldan değil modern yasa koyucu olan ulustan almaktadır¹⁰¹. Bu durum Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin üçüncü maddesiyle pozitif bir güvenceye de sahip olmuştur. Bildirgenin 3. maddesine göre, "Egemenlik özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz"¹⁰².

Devrimin getirdiği yeniliklerden birisi de herkesin doğal, vazgeçilmez ve devredilmez nitelikte haklara sahip olduğu fikridir. Kişilerin sırf insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu doğal, vazgeçilmez ve devredilmez haklarının olduğu anlayışı, sınırsız egemenlik anlayışının da son bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aslında daha önce de bazı düşünürler Tanrısal ve doğal yasaların egemenliğin sınırını teşkil ettiğini söylemiştir ancak bu görüşler düşüncede kalmış hiçbir zaman pozitif bir güvenceye kavuşmamıştır. Böyle olunca da bu sınırlara uymak egemenin iradesine bırakılmıştır. Devrim ile birlikte doğal haklar bildirgenin ilk maddesinde yerini alarak pozitif dayanağa kavuşmuştur.

Getirilen yenilikler egemenlik kavramını bir ölçüde demokratikleştirmesine rağmen devrim sonrasında yaşananlar devrimin amacına ulaşmadığı ya da amacından saptığı şeklinde yorumlanmıştır. Zira egemenliği kraldan alıp ulusa verdiğini iddia eden burjuvazi, kendi çıkarları doğrultusunda halkı yönetimden uzak tutacak bir formül geliştirmiştir¹⁰³. Aktif yurttaşlık denen bu sistemde genel oy ilkesi geçerli değildir. Siyasi hakları kullanabilmek için malvarlığı koşulu aranmaktadır. Seçme ve seçilme hakkından yararlanmak için belli bir miktarda vergi vermek zorunluluğu vardır. Aslında seçme ve seçilme, bir hak olarak görülmemiş bir görev olarak değerlendirilmiştir. Devrimi yapan burjuvazi halkın henüz yeterli siyasi olgunlukta olmadığını iddia ederek egemenliğin halk tarafından bizzat kullanılmasına engel olmuştur. Siyasi haklara sahip yurttaşlar aktif, geri kalanı ise pasif yurttaş sayılmıştır¹⁰⁴. Böylece maddi açıdan daha fazla imkâna sahip burjuvazi, halkın geri kalan kısmına göre temsilde daha avantajlı hale gelmiştir. Bu durumu devrimin en önemli iddiası olan hatta devrimin sloganı haline gelmiş eşitlik ilkesi ile bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durumdan burjuvazinin kral ve imtiyazlı sınıflardan kurtulabilmek için eski rejimi lağvetmek istediği ama gerçekten halka dayanan bir rejim kurmayı arzu etmediği anlaşılmaktadır. Burke'e göre de devrim, "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" için verilen bir mücadele değil, iktidar için verilen bir mücadeledir¹⁰⁵.

IV. Demokratik ya da Beşerî Egemenliğin İki Farklı Görünümü: Halk Egemenliği ve Ulus Egemenliği Ayrımı

Demokratik egemenlik teorilerine göre egemenlik, Tanrı'dan değil insanlardan kaynaklanır; kullanımı bakımından da krala değil halka veya millete aittir. Bu teoriler, egemenliğin hem kaynağının hem de kullanımının insanlarda olduğunu belirtir. Gözler'e göre bu

¹⁰¹ Hakyemez, s. 42-45.

¹⁰² Bildirinin tam metni için bkz. Göze, s. 248-250.

¹⁰³ Hakyemez, s. 49.

¹⁰⁴ Göze, s. 613; Teziç, s. 111.

¹⁰⁵ Şenses, Mihriban. "Edmund Burke'ten Hareketle Devrim Eleştirisi" *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 91-92, 2018, s. 82.

teorilerin demokratik bir rejim sağlayıp sağlayamadıkları oldukça tartışmalı olduğu için bunlara “beşerî egemenlik teorileri” demek daha doğrudur¹⁰⁶. Egemenliğin insanlara ait olduğu fikri eskiden beri var olsa da¹⁰⁷ bunun teori olarak gelişmesi ve pozitif hukuka yansması 17. ve 18. yüzyılında gelişen siyasi ve hukuki görüşlerin ve 1789 Fransız Devrimi’nin sonucundadır¹⁰⁸. Demokratik egemenlik teorileri, “halk egemenliği teorisi” ve “milli egemenlik teorisi” olarak ikiye ayrılır¹⁰⁹. Her iki teorisinin de ortak noktası egemenliği insanlara vermesidir. Birbirinden ayrıldığı nokta ise egemenliğin sahibi olan insan kitlesinden ne anlaşılması gerektiğidir. Bu farklılık 1789 Fransız Devrimi sonrası burjuvazinin iktidar yapısını kendisine göre değiştirmesinden kaynaklanmaktadır¹¹⁰.

A. Halk Egemenliği Teorisi

Halk egemenliği teorisine göre egemenlik halka aittir. Halk ise somut bir varlık olarak belirli bir anda belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan vatandaşlar topluluğudur¹¹¹. Bu anlayışa göre egemenlik, halkı oluşturan bireylere ayrı ayrı verilmiştir. Her bir bireyin egemenlikte payı vardır. Her birey egemenliğin belli bir parçasına sahiptir¹¹². Rousseau, bu teoriyi şöyle izah eder: “Diyelim devlet on bin yurttaştan oluşmuş olsun.... Her birinin payına egemen gücün on binde biri düşer.¹¹³” Devletteki üstün güç toplumu oluşturan bireylerden ayrı manevi kişiliğe sahip bir varlığa değil doğrudan doğruya toplumu teşkil eden bireylere aittir. Halk egemenliği anlayışında, egemenliğin doğrudan demokrasi yoluyla kullanılması ve genel oy ilkesinin geçerli olması daha uygundur¹¹⁴.

1789 Fransız Devrimi sonrasında burjuvazi halk egemenliği anlayışını kendi çıkarlarına uygun bulmamıştır. Toplumdaki bütün bireylerin egemenlikten eşit pay alması onların yönetiminde de eşit söz hakkına sahip olması demektir. Bu durumu menfaatlerine aykırı bulan burjuvazi, demokratik görünümü başka bir egemenlik anlayışını benimsemiştir. Nitekim uygulamaya geçen anlayış da burjuvazinin benimsediği ve adına “ulus egemenliği teorisi” denilen anlayış olmuştur.

B. Ulus Egemenliği Teorisi

Ulus ya da millet egemenliği teorisine göre egemenlik ulusa aittir. Ulus, halktan farklı olarak belirli bir anda belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan vatandaşlardan daha geniş kapsamlıdır. Ulus kendisini oluşturan bireylerden ayrı ve onların üzerinde yer alan manevi bir varlıktır. Geçmişte yaşamış olan, bugün yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan insanlar da ulus kavramının içindedir¹¹⁵. Ulusun kendisini oluşturan bireylerden ayrı kendisine özgü bir kişiliğe ve iradeye sahip olduğuna inanılır.

Ulus egemenliği ancak temsilciler aracılığı ile kullanılabilir. Bu bir zorunluluktur. Çünkü ulus kavramı bugün yaşayan vatandaşların dışında geçmişte yaşamış olan ve gelecekte yaşayacak

¹⁰⁶ Gözler, 2018, s. 89. Ancak yazar yerleşmiş bir terim olduğu için demokratik egemenlik teorileri terimini kullanır.

¹⁰⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Teziç s. 107-108; Anayurt, s. 249.

¹⁰⁸ Küçük, s. 322.

¹⁰⁹ Okandan, s. 757; Gözler, 2018, s. 89; Anayurt, s. 249.

¹¹⁰ Ağaoğulları, s. 22.

¹¹¹ Gözler, 2018, s. 92; Küçük, s. 336.

¹¹² Okandan, 763; Hakyemez, 64; Anayurt, 249.

¹¹³ Rousseau, s. 55.

¹¹⁴ Okandan, s. 762.

¹¹⁵ Gözler, 2018, s. 89.

olan insanları da kapsayan farazi bir topluluktur. Böyle bir topluluk iradesini doğrudan açıklayamayacağına göre bunu zorunlu olarak temsilcilere bırakacaktır¹¹⁶. Ayrıca ulus egemenliği teorisinde genel oy ilkesi yerine sınırlı oy ilkesi daha uygundur. Çünkü seçmenler kendi iradelerini değil de ulusun iradesini açıkladıkları için ulusun iradesini iyi temsil etmek zorundadırlar. Bu nedenle oy verme hakkı herkese değil bu görevi en iyi şekilde yerine getirecekler verilmalıdır. Ancak eğitilmiş, sorumluluk sahibi vatandaşlar bu göreve layıktır¹¹⁷.

Yukarıda belirtildiği gibi ulus egemenliği teorisi Fransız Devrimi sonrası iktidarı ele geçiren burjuvazinin çıkarları için daha uygundur. Çünkü ulus egemenliği anlayışında egemenliğin ulusun tamamına verilmesi, burjuvazinin monarşiye karşı olan mücadelesinde halkın desteğini almasına neden olmuştur. Halkın desteği sayesinde burjuvazi, iktidarı elinde bulunduran ayrıcalıklı kesimleri devlet yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Ancak egemenliğin kullanımının sadece temsil yoluyla gerçekleşebilmesi ve maddi gücü elinde bulunduran burjuvazinin parlamentoya girmek noktasında çok daha avantajlı olması halk kitlelerinin yönetimden uzak kalmasını sağlamıştır¹¹⁸. Aynı zamanda görünürde egemenlik hala ulusun tamamında olduğu için burjuvazinin bu düzeni meşrulaştırmıştır. Kutsallaştırılan ulus ve ulus egemenliği anlayışı bu gerçeği gizlemiş ve halk uzun süre iktidarda olmadığını anlayamamıştır.

SONUÇ

Devletin kurucu unsurlarından biri olan egemenlik, Avrupa'da Orta Çağ'ın siyasî yapısının çözülmesiyle ortaya çıkan, modern devlete ait bir kavramdır. Bu açıdan kavramın ortaya çıkışı aynı zamanda modern devletin ortaya çıkışını anlatmaktadır. Modern devlet öncesi siyasî yapılarda da var olan üstün emre gücünün egemenlik olarak adlandırılmayışı onun unsurlarının birbirinden ayrı olması nedeniyledir. İktidarın ilkesi olarak ifade edilen "autocritas"ın yeryüzüne indirilerek iktidarın kullanımı olan "potestas" ile birleşmesi egemenlik kavramını da ortaya çıkarmıştır. Kavramın doğuşu bu açıdan bir laikleşme sürecini ifade etmektedir. Egemenlik, feodal düzendeki toprak ekonomisinin kapital ekonomiye evrilmesi ve burjuvazinin yükselişiyle yakından ilişkilidir. Kavramın ortaya çıkışı bu yönüyle iktisadi bir dönüşüme de işaret etmektedir.

Egemenlik aynı zamanda devletin giderek soyut bir yapıya dönüşmesi sürecidir. Machiavelli iktidarı dünyevileştirmişse de onu hükümdardan ayrı düşünmemiştir. Bodin, kazandırdığı süreklilik unsuru sayesinde hem egemenliği bir teori haline getirmiş hem de devleti ve onun üstün gücünü hükümdarın şahsından ayırmıştır. Hobbes'ta ise egemenlik, kendisine devredilen iradelerin bütünü olarak soyut bir tasarım, devlet ise egemen tarafından yönetilen yapay bir işleyiştir. Rousseau'nun halk egemenliği teorisinde devlet, halkın bağlanmasıyla ortaya çıkan manevi ve kolektif irade tarafından işleyen bir mekanizmadır. Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ulus egemenliği ile devletin üstün gücü artık ulusa yani kendisini oluşturan bireylerden ayrı ve onların üzerinde yer alan manevi bir varlığa dayanmaktadır.

Modern devletin ortaya çıkmasından önce kaynağının Tanrı'da olduğuna inanılan egemenlik, Fransız Devrimi ile birlikte ulusa geçmiştir. Ulus ise kendisini oluşturan bireylerin iradesinden ayrı, sayısal olarak bireylerin toplamından daha fazla, manevî bir şahsiyete sahiptir.

¹¹⁶ Teziç, s. 111; Kaboğlu, s. 181.

¹¹⁷ Gözler, 2018, s. 90.

¹¹⁸ Hakyemez, s. 67.

Bunun anlamı eskiden olduğu gibi bugün de egemenliğin kaynağı bakımından aşkın ve metafizik bir kavram olmasıdır. Tanrısal olanla bağları koparılmış ancak metafizik olmaktan kurtulamamıştır. Bu durum belki de egemenlik gibi böylesine büyük bir gücün yeryüzüne ait olamayacağı fikrine dayanmaktadır. Devletin, uyruklarının hak ve özgürlüklerini etkileyecek nihai kararlar almasını sağlayan bir gücü meşrulaştırması, bu gücü kaynağı bakımından aşkın bir alanda tutmasıyla ve onu kutsallaştırmasıyla mümkün olabilir. Schmitt'in "Modern devlet kuramının bütün önemli kavramları, dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır"¹¹⁹.” sözü en azından egemenlik açısından doğru gibi gözükmektedir.

Teorik arka planının yanında egemenlik her dönem bazı pratik ihtiyaçlara hizmet eden bir kavram olmuştur. Her şeyden önce egemenlik, devletin gücünün diğer tüm güçlerden üstün olması ve rakip tanımaması nedeniyle yönetimde düzenin sağlanmasına yaramıştır. Kavramın dış boyutu ise fiilen olmasa da hukuki olarak devleti, herhangi bir dışsal müdahaleden korumuştur.

Bu çalışmada, ortaya çıkışından ulus egemenliği anlayışına ulaşmasına kadar ele alınan kavram; dönüşümünü sürdürmektedir. İnsan haklarının öneminin giderek artması, federal devlet gibi çok katmanlı siyasal yapılar, uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler, küreselleşme ile birlikte sermayenin ulusal sınırları aşması gibi olgular egemenlik kavramını aşındırarak dönüştürmeye devam etmektedir. Bu nedenle egemenlik kavramı, önümüzdeki dönemlerde de siyaset biliminin ve kamu hukukunun en önemli konularından biri olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali. "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", *AÜSBFD*, C. 46, S. 1, 1991. s. 21-30.

Akad, Mehmet / Vural Dinçkol, Bihterin / Bulut, Nihat. *Genel Kamu Hukuku*, 13. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

Akkuş, Selahattin. *Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.

Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler Kavram ve Kurumlar)*, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019.

Arslaner, M. Nazan / Eryücel, Ertuğrul. "Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1, 2013, s. 23-36.

Aybudak, Utku, "Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 54. 2017, s. 226-237.

Beriş, H. Emrah. "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜSBFD*, C. 63, S. 01, 2008, s. 55-80.

Beriş, H. Emrah. *Egemenlik Modern Devletin İnşası*, 3. Baskı, Kadim Yayınları, Ankara, 2021.

Bodin, Jean. *Six Books of the Commonwealth*, Trans. by, M. J. Tooley, Basil Blackwell, Oxford, 1955.

Brown Wendy, Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik, Çev. Emine Ayhan, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

¹¹⁹ Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kavramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016, s. 41.

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sovereignty>, (Erişim Tarihi:01.02.2021.)

Çağlayan, Ramazan. *İdare Hukuku Dersleri*, 5. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

Duguit, Leon. “Egemenlik ve Özgürlük” *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2018.

Duguit, Leon. *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Sühep Derbil, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

Erdal, Selcen. “Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2010. s. 83-115.

Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 18. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2020.

Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi*, 9. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2018.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 4. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2013.

Hakyemez, Yusuf Şevki. *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*, Çev. Selim Lim, 21. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Kaboğlu, İbrahim Ö. *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 7. Baskı, Legal Yayınları, İstanbul, 2011.

Koçak, Mustafa. *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)*, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

Kozak, İbrahim Erol. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2018.

Kozak, İbrahim Erol. *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi*, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011.

Küçük, Adnan. “Egemenlik (Hakimiyet) Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 0, S. 6, 2015, s. 331-361.

Lütem, İlhan Raşit. *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947.

Maret, Gerard. “Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”, *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2018.

Merriam Webster Law Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sovereignty#legalDictionary>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021.)

Okandan, Recai G. *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Özdemir, Gürbüz. “Batı’da ve Türklerde Egemenlik Kavramı” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2015, s. 123-138.

Özman, M. Aydoğan. “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”, *AÜHFD*, C. 21, S. 1, 1964, s. 53-121.

Özpolat, Haşim. “Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kavramının Dönüşümü” *MÜHF-HAD*, C. 23, S. 2, 2017, s. 143-166.

Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, 27. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kavramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.

Sieyes, Emmanuel. “Tiers Etat Nedir?”, Çev. Süpheyl Derbil, *AÜHFD*, C. 8, S. 1, 1958, s. 136-207.

Sunay, Reyhan. *Tartışılan Egemenlik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

Şenses, Mihriban. “Edmund Burke’ten Hareketle Devrim Eleştirisi” *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 91-92, 2018, s. 75-93.

Tannenbaum, Donald G. *Siyasî Düşünce Tarihi*, Çev. Orhan Özgüç, 3. Baskı, BB101 Yayınları, Ankara, 2019.

Türcan, Talip. *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Türk Hukuk Lügati, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991.

Uygun, Oktay, “Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi”, *Kamu Hukuku İncelemeleri*, On İki Levha Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2019.

Yalçınkaya, Ayhan. “Bodin’den Hobbes’a Doğru”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Zabunoğlu, Yahya, K. *Devlet Kuramına Giriş*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015.